

Η ΑΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΗΤΗ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ *MESOLONGHI*
ΤΟΥ JOS. BAR. OW, INNSBRUCK 1860

Το καλοκαίρι του 2006 ο κ. Γρηγόριος Καρυδάς είχε την καλοσύνη να μου προμηθεύσει φωτοαντίγραφο κειμένου ενός γερμανικού θεατρικού έργου με θέμα την ηρωική έξοδο του Μεσολογγίου, άγνωστου στη σχετική βιβλιογραφία¹. Εντοπίστηκε τυχαία και τράβηξε το ενδιαφέρον του μελετητή, που εκπονεί διδακτορική διατριβή για το πατριωτικό ελληνικό δράμα με θέματα από την εποποιία του '21, λόγω του θέματός του. Πρόκειται για το έργο *Mesolonghi*. Trauerspiel in vier Akten. Von Jos. Bar. Ow. Innsbruck. Gedruckt mit Felician Rauch'schen Schriften. 1860, σελ. VIII+85, τυπωμένο στην παλαιά γοτθική γραφή. Ενασχολούμενος από καιρό με το θέμα της Ελληνικής Επανάστασης στο ευρωπαϊκό θέατρο² και με το πατριωτικό δράμα³, και γνωρίζοντας την πληθώρα λογοτεχνικών έργων που είχαν υποδαυλίσει τα τραγικά γεγονότα του 1826⁴, και συντάραξαν την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη⁵, ξεκίνησα αμέσως με την ανάγνωση. Πριν φτάσω όμως στον κατάλογο των δρώντων προσώπων, που φανερώνει τις πρώτες εκπλήξεις, στάθηκα στον κατά τα άλλα άγνωστο συγγραφέα με το περίεργο όνομα των δύο στοιχείων, Ow, τον οποίο είχα συναντήσει ξανά πολύ παλαιότερα, συλλέγοντας στοιχεία για τη θεατρική ζωή στην απελευθερωμένη Αθήνα, από ξένους συγγραφείς, απομνημονευματογράφους και ταξιδιώτες· εκεί ο Jos[eph] Bar[on] [von] Ow εμφανιζόταν ως Junker von Ow⁶, τον οποίου εξεδόθησαν μεταθανάτια το 1854 τα *Απομνημονεύματά* του για την παραμονή του στη βαυαρική αυλή της Αθήνας από το 1836 (*Aufzeichnungen eines Junkers am Hofe zu Athen*, 2 τόμ., Pest etc. 1854)⁷. Μάλιστα είχα διαβάσει ολόκληρο το πολύ ενδιαφέρον βιβλίο και μου έκαμε εντύπωση η κριτική στάση, με την οποία αντιμετώπισε την τελειώς ανάρμωση στις καταστάσεις γραφειοκρατικής διοίκησης και εν πολλοίς ανθελληνική και αποικιοκρατική πολιτική της βαυαρικής αυλής. Μάλιστα,

¹ L. Droulia: *Philhellenisme: ouvrages inspirés par la guerre de l'indépendance grecque 1821-1833. Répertoire bibliographique*, Athènes 1974 (Centre de recherches néo-helléniques 17).

² Β. Πούχγε: «Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 στο ευρωπαϊκό θέατρο», στον τόμο: *Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση*, Αθήνα 1995, σσ. 256-301 (με την σχετική διεθνή βιβλιογραφία), και του ίδιου: «Die griechische Revolution von 1821 auf dem europäischen Theater. Ein Kapitel bürgerlicher Trivialdramatik und romantisch-exotischer Melodramatik im europäischen Vormärz», *Südost-Forschungen* 55 (München 1996), σσ. 85-127.

³ Β. Πούχγε: «Η Επανάσταση του 1821 στην ελληνική δραματογραφία», στον τόμο: *Διάλογοι και διαλο-*

γοί. Δέκα θεατρολογικά μελετήματα, Αθήνα 2000, σσ. 145-237.

⁴ Βλ. συγκέντρωση ενδεικτικού υλικού στον Πούχγε: «Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 στο ευρωπαϊκό θέατρο», ό.π., σσ. 291 ες.

⁵ Για θεατρικά έργα και τίτλους βλ. Πούχγε, ό.π., σσ. 291-295.

⁶ Πράγμα που πιστοποιεί τον αριστοκρατικό του τίτλο και κάνει πιθανή τη συμπλήρωση του Bar. ως Βαρόνου.

⁷ J. Bar. Ow: *Aufzeichnungen eines Junkers am Hofe zu Athen*. Nach seinem Tode herausgegeben von..., 2 τόμ., Pest, Wien und Leipzig, Hartleben's Verlags-Expedition 1854.

έτρεφε μεγάλη συμπάθεια για τους Έλληνες-υπερασπιζόμενος τα δικαιώματα των αγωνιστών και σεβόμενος τη διαφορετικότητα των πολιτικών τους ηθών και εθίμων- που μιλούσαν για δημοκρατία και πραγματοποίησαν εθνοσυνελεύσεις στην εποχή της Παλινόρθωσης πριν από τις επαναστάσεις του 1848⁸. Ο συγγραφέας έκανε ακόμα και τον κόπο να συλλέξει στοιχεία, για να καταρτίσει, προσωπικά, τις θεωρίες του Φάλλμεραϊνερ⁹. Και ως πηγή της θεατρικής ιστορίας δεν με είχε απογοητεύσει: περιγράφει με τρόπο χιουμοριστικό και τα μπαλ μασκέ της Αυλής και τις αυτοσχεδιασμένες γαλλικές παντομίμες που οργάνωναν μέσα στην πλήξη τους για τους αυλικούς, τις κυρίες των τιμών και τους διπλωμάτες¹⁰, αλλά κυρίως μια παράσταση, που οργάνωσε ο ίδιος με έξι νεαρούς Έλληνες το 1837 στα ελληνικά, παράσταση που βεβαιώνεται και από μια άλλη σπουδαία πηγή της θεατρικής και κοινωνικής ζωής στην αυλή του Όθωνα, από την κυρία των τιμών Nordenflycht στην αλληλογραφία της με φίλη της στη Γερμανία¹¹, παράσταση, τέλος, η οποία κατά τα περιγραφόμενα του Ow¹² δεν μπορεί να είναι άλλη από τον *Νικήρατο* της Ευανθίας Καϊρή (1826)¹³, με τον οποίο αρχίζει η πατριωτική δραματογραφία για το '21 στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα.

Έτσι τα πράγματα ως προς τη θεατροφιλία και το φιλελληνικό πνεύμα του συγγραφέα δένουν αρμονικά, κι ακόμα περισσότερο, όταν δει κανείς στον κατάλογο των δρώντων προσώπων, όπου εμφανίζεται και ο ίδιος ο Νικήρατος με αυτό το όνομα. Αλλά ας μην προτρέξουμε. Η ταυτότητα του συγγραφέα με το σπάνιο όνομα, και των δύο έργων, φαίνεται λοιπόν εξ αρχής αρκετά ενδεδειγμένη. Τα συμφραζόμενα των τόπων έκδοσης των δύο έργων, Βουδαπέστη (Βιέννη, Λειψία) και Innsbruck, οδηγούν μάλλον στην Αυστρο-Ουγγαρία. Ωστόσο βιογραφικά στοιχεία δεν είναι γνωστά, και επίσης δεν είναι ξεκάθαρο πώς βρέθηκε ο ίδιος ανάμεσα στους αυλικούς του Όθωνα στην Αθήνα. Οι Αυστριακοί, εκείνη την εποχή, δεν ήταν ιδιαίτερα φίλοι με τους Βαυαρούς, ούτε ο Ow κρύβει την κριτική του στάση, αλλά και τις εκτιμήσεις του προς την πολιτική του Metternich και τις θεωρίες του συμπατριώτη του Φάλλμεραϊνερ, που τελικά τρέφονται περισσότερο από τον φόβο του Πανσλαβισμού και την αποτροπή προς τον ρομαντικό φιλελληνισμό, χωρίς να είναι πραγματικά επιστημονικά επεξεργασμένες υποθέσεις¹⁴. Στην Αθήνα υπήρξε άλλωστε τότε και ένας άλλος φιλελληνας Αυστριακός, ο πρέσβης Prokesch von Osten, που είχε ζήσει ο ίδιος τα χρόνια της Επανάστασης στην Ελλάδα¹⁵. Τα συμφραζόμενα αυτά είναι αναγκαία, για να κατανοήσει κανείς το ιστορικό φορτίο των προσώπων που εμφανίζονται: όπως γίνεται αμέσως αντιληπτό, ο συγγραφέας έχει τις πληροφορίες του από δεύτερο χέρι και κάνει και ελεύθερη χρη-

⁸ Ow, ό.π., σσ. 23, 29 εξ. 33, 74, 82, τόμ. Β', σ. 63 pass.

⁹ Αυτή η πραγματεία υπάρχει ως επίλογος στο τέλος του δεύτερου τόμου: «Dr. Fallmayer's Irrthümer und Täuschungen über die Abstammung der Griechen» (τόμ. Β', σσ. 167-201), όπου αποκαλεί τον περιηγητή «paradoxotatos».

¹⁰ Β. Πούχνερ: «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές για το ελληνικό θέατρο του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Προοπτικές και διαστάσεις, περιπτώσεις και παραδείγματα», στον τόμο: *Δραματολογικές αναζητήσεις. Πέντε μελέτηματα*, Αθήνα 1995, σσ. 141-344, ιδίως σσ. 261 εξ.

¹¹ J. von Nordenflycht: *Briefe einer Hofdame in Athen*

an eine Freundin in Deutschland 1837-1842, Leipzig 1845, σ. 50 (υπάρχει και μια επιλεκτική ελληνική μετάφραση του Κ. Τσαουσούπουλου: «Επιστολά κυρίας της τιμής εν Αθήναις προς φίλης της εν Γερμανία», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* Η' (1923), σσ. 383-555).

¹² Ow, ό.π., σσ. 35 εξ. Το κείμενο και στον Πούχνερ: «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί», ό.π., σσ. 332 εξ.

¹³ Για την ταύτιση, βλ. Πούχνερ, ό.π., σσ. 333 εξ.

¹⁴ Έ. Σκοπετέα: *Φάλλμεραϊνερ. Τεχνάσματα του αντιπάλου δέους*, Αθήνα 1997 με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

¹⁵ M. as-Sayyid Omar: *Anton Prokesch-Osten. Ein österreichischer Diplomat im Orient*, Frankfurt/M. etc.

ση τους στο σύνθεμά του. Άλλωστε η έκδοση του έργου είναι πολύ απομακρυσμένη από τα γεγονότα του '21: όπως δηλώνει ο υπότιτλος των *Απομνημονευμάτων* του, που είναι μεταθανάτια έκδοση, το 1854 έχει ήδη πεθάνει. Άρα και η έκδοση του δραματικού έργου το 1860 είναι μεταθανάτια, την οποία φιλοτεχνεί κάποιος άλλος¹⁵· ίσως να μη βρισκόμαστε πολύ μακριά από την αλήθεια αν υποθέσουμε, πως η συγγραφή του δράματος επιπίπτει στο χρονικό διάστημα της παραμονής του στην Αθήνα ή χρονολογείται αμέσως μετά. Όμως, και πάλι, μετά το 1830 το κύμα της φιλελληνικής δραματογραφίας με θέματα και ήρωες του '21 έχει υποχωρήσει σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές λογοτεχνίες¹⁶.

Η έκδοση της τραγωδίας (*Trauerspiel*) σε τέσσερις πράξεις ξεκινά με ένα motto για την αυτοθυσία, συνεχίζει με μια διγλώσση αφιέρωση: «Τω Γένει των Ελλήνων και πάσι τοις των Ελλήνων ερασταίς. Από παλαιών Φιλέλληνα. Έρρωσο!» και έναν πρόλογο, που εξιστορεί με χαρακτηριστικά αόριστο τρόπο το ιστορικό της πολιορκίας της πόλης στη λιμνοθάλασσα. Το πιο ενδιαφέρον πραγματολογικό στοιχείο σ' αυτόν τον στομφώδη πρόλογο (με πολλές αραϊά τυπωμένες λέξεις και φράσεις) είναι το γεγονός, πως το 1838 επισκέφθηκε την κατεστραμμένη πόλη (είχε μόνο τρία πέτρινα σπίτια, όπως λέει). Ύστερα εξηγεί, πως ο αγώνας των Ελλήνων ήταν θρησκευτικός αγώνας, εξηγεί την ελληνική σημαία και το όνομα της Παναγίας. Πιο σπουδαία πληροφορία: πως τα πρόσωπα του έργου ανήκουν στον κόσμο της ελεύθερης επινοήσης στη λογοτεχνία. Αυτό ασφαλώς θα διαψευστεί: ο συγγραφέας απλώς φυλάσσεται από παρεξηγήσεις. Ακολουθεί ένας κατάλογος των ονομάτων που χρησιμοποιεί, και δίνει ετυμολογικές και σημασιολογικές πληροφορίες: Περραιβός (*Pérthabos*) είναι ένα παλαιό φυλετικό όνομα, τώρα όνομα γνωστής οικογένειας· Νικηράτος και Ελευθερούδης (*Elevtheroudis*) είναι ονόματα οικογενειών, Καλλιρρόη (*Kallirhoi*) είναι βαπτιστικό όνομα, Gordon και Bérvie είναι σκωτσέζικα ονόματα – ο Λόρδος Βύρωνας έχει παίξει παρόμοιο με τον Gordon ρόλο -, Fallmer, ο ενθουσιαστικός, είναι ένα συχνό γερμανικό όνομα –τονίζεται πως δεν πρέπει να είναι καρικατούρα– δύσκολα μπορεί να αμφιβάλλει κανείς πως πρόκειται για νύξη στον Fallmayer, αν και το πρόσωπο παίζει αντίθετο ρόλο και μοιάζει αρκετά με τον Thiersch, ο Ιμπραήμ (*Ibrahim*) τέλος ήταν ο δήμιος της Ελλάδας, είχε εντολή του Σουλτάνου να του φέρει τη στάχτη της χώρας αυτής. Και ο πρόλογος τελειώνει με ελληνική παροιμία: «Ο άνθρωπος μεν εννοεί· ο Θεός δε οικονομεί!», τονίζεται η αυτοθυσία, η εμπιστοσύνη στο Θεό και η αξία της θυσίας γενικότερα, προστίθεται και λατινικό ρητό (*Carmina non prius audita – canto!*), επισημαίνεται, σχεδόν στενογραφικά, η σημαία των Ελλήνων στην Α' πράξη με την επιγραφή ΕΛΠΙΣ, το ότι οι Έλληνες άλλαξαν τη γλώσσα και τη γραφή τους σε 2000 χρόνια λιγότερο απ' ό,τι οι Γερμανοί σε 500 χρόνια – οι εσφαλμένες θεωρίες του Fallmayer έχουν αντικρουστεί -, ότι στη Β' πράξη φαίνεται η Κόρινθος και η Ακροκόρινθος, από την οποία βλέπει κανείς δύο θάλασσες.

Και ακολουθεί ο κατάλογος των *dramatis personae*, που είναι συνολικά δέκα: Περραιβός (70 ετών), αρχηγός του συμβουλίου, με απλή αρβανιτο-ελληνική ενδυμασία, οπλισμένος, Νικηράτος (50), αρχηγός του Μεσολογγίου, με πολύχρωμη αρβανίτικη φορεσιά, οπλισμένος, Καλλιρρόη, η κόρη του (16) με απλή ενδυμασία, Ελευθερούδης (50) από το Φανάρι, «ημιελληνικά» ντυμένος, στο τέλος της Γ' πράξης οπλισμένος, Lord Gordon (28) από τη Σκωτία, με ενδυμασία των Highlands, οπλισμένος, Fallmer (24), Γερμανός καθηγητής, πουκάμισο με γιακά, γαλανόλευκο γιλέκο και μαυροκοκκινόχρυση κορδέλα, Σαχίνης (40), κα-

1993 με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

ευρωπαϊκό θέατρο», ό.π.

¹⁶ Πούγχερ: «Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 στο

πετάνιος από την Ύδρα με σκούρα υδραϊκή φορεσιά, με μαχαίρι στη ζώνη, Lord Bénvie (50), σκωτσέζος, ναύαρχος του αγγλικού ναυτικού, με στολή, Miss Anna (20), κόρη του, με απλή ενδυμασία με plaid, που θα χαρίσει στον Gordon, Ιμπραήμ (50), πασάς, Τούρκος αρχιστράτηγος, με τουρκική ενδυμασία με τουρμπάνι, οπλισμένος. Υπάρχουν και βουβά πρόσωπα: ένας μαύρος με τουρκική ενδυμασία και οπλισμένος, παλικάρια με αρβανίτικη φορεσιά με τουφέκια, ελληνικά παιδιά ντυμένα παλικάρια, Τούρκοι με τουρμπάνι και τουφέκια, ένας παπάς (90) με μαύρο ράσο και άσπρα γένια, κρατώντας ένα μακρύ μταστούνι στο χέρι. Η λεπτομερής αναφορά στις ενδυμασίες δίνει ήδη το ρομαντικό «ανατολίτικο» χρώμα, το οποίο χαρακτηρίζει πολλά από τα φιλελληνικά δραματικά έργα: το πρότυπο των ενδυμασιών αυτών βρίσκεται στις χαλκογραφίες και γκραβούρες των ταξιδιωτικών βιβλίων της εποχής. Η πρώτη πράξη διαδραματίζεται στην Αίγινα, η δεύτερη στην Κόρινθο, η τρίτη δείχνει το τουρκικό στρατόπεδο έξω από το Μεσολόγγι, η τέταρτη μέσα στην πολιορκημένη πόλη. Οι τοποθεσίες αυτές, καθώς και η αναφορά του Λόρδου Βύρωνα, που πέθανε στο Μεσολόγγι δύο χρόνια πριν από την Έξοδο, προϊδεάζουν ήδη για κάποιους αναχρονισμούς. Ωστόσο η αναφορά του Νικηράτου ως αρχηγού των στρατιωτικών δυνάμεων του Μεσολογγίου και της κόρης του, παραπέμπουν με σαφήνεια στο μοναδικό δραματικό έργο της Ευανθίας Καΐρη, το οποίο είχε ανεβάσει ο συγγραφέας στην αυλή του Όθωνα το 1837 στα ελληνικά. Η εικασία αυτή θα βεβαιωθεί, και το οικογενειακό δράμα γύρω από τη θυσία της κοπέλας, που ήταν για την Ευανθία Καΐρη η σωστή στάση των γυναικών και θυγατέρων στον Αγώνα¹⁷, θα επαναληφθεί. Ως γνωστόν, ο ιστορικός αρχηγός Χρήστος Καψάλης δεν είχε κόρη.

Ιδιαίτερη φροντίδα δίνεται και στα σκηνικά, όπου κυριαρχεί το «αρχαιοελληνικό» και «ανατολίτικο» χρώμα. Η πρώτη πράξη διαδραματίζεται στο αίθριο ενός σπιτιού στην Αίγινα: αριστερά μια αίθουσα με κολόνες, δεξιά ένας κήπος, στο βάθος οι κίονες αρχαίου ναού. Μπροστά δεσποζουν δύο σημαίες: μια ελληνική και μια με την Παναγία. Στη σκηνή βρίσκονται όλοι, μαζί με παλικάρια, ημικυκλικά τοποθετημένοι προς την αίθουσα, όπου μιλάει ο Περραιβός: στον κήπο οι δύο δεσποινίδες μαζί με ελληνόπουλα. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως το όνομα του αρχηγού του συμβουλίου παραπέμπει στο γνωστό μέλος της «Φιλικής Εταιρίας». Χαιρετάει τους συγκεντρωμένους «με τον ελληνικό τρόπο» (χέρι στην καρδιά και ελαφριά υπόκλιση) και παίρνει το λόγο. Η έκθεσή του είναι πολύ σύντομη: ευχαριστεί το Θεό, αναφέρει πως ο Ιμπραήμ έχει ορκισθεί πως θα πάρει εκδίκηση και θα πολεμήσουν. Να του πουν, πού ελλοχεύει αυτή τη στιγμή ο μεγαλύτερος κίνδυνος. Ο Νικηράτος του παρουσιάζει τον Gordon, ο οποίος έχει δημιουργήσει και διατηρεί στο Μεσολόγγι ένα δικό του στράτευμα. Για τις παραλληλίες με τον Λόρδο Βύρωνα δεν χωράει πλέον καμιά αμφιβολία. Ο Gordon αναφέρει, πως ήδη τρεις φορές έχει πολιορκηθεί η πόλη, και τώρα είναι η τέταρτη φορά: μόνο από θάλασσα μπορεί να φτάσει κανείς στην πόλη. Να στελνουν γρήγορα βοήθεια, αλλιώς θα είναι αργά.

Και στο κυρίως κείμενο υπάρχουν πάρα πολλές λέξεις και φράσεις που είναι αραϊά τυπωμένες, ώστε να υπογραμμίζεται η σημασία τους. Η γλώσσα είναι έμμετρη, ρυθμική, εμφατική, «ανεβασμένη», με ποιητικές αξιώσεις, πού και πού κανέναν ωραίο στίχο, αλλά εν γένει μέτριας ποιότητας. Το ύφος είναι κάπως κοφτό, μονολιθικό, με σύντομες συμπτυκνωμένες φράσεις, που εκπέμπουν ενέργεια και αποφασιστικότητα. Ο επόμενος που παρουσιάζεται

¹⁷ Β. Πούχνερ: *Γυναικεία δραματολογία στα χρόνια της Επανάστασης: Μητώ Σακελλαρίου, Ελισάβετ*

Μοντζάν-Μαρτινέγκον, Ευανθία Καΐρη. Χειραφέτηση και αλληλεγγύη των γυναικών στο ηθικοδιδασκικό και

στο συμβούλιο είναι ο Fallmer, που χαιρετάει «με το γερμανικό τρόπο», αναφέρει πως πήγε σχολείο στη Νέα Αθήνα στην Isar, δηλαδή στο Μόναχο, όπου ανθεί το ελληνικό πνεύμα. Οι Γερμανοί δεν αισθάνονται ξένοι στην Ελλάδα, έχουν συγγενική νοστροπία και στην καρδιά τους είναι ενωμένοι με τους Έλληνες· η «ενωμένη» Γερμανία θα προστατέψει την Ελλάδα, και οι Γερμανοί θα πολεμήσουν στο πλευρό τους. Όποτε και να έχει γραφτεί το έργο (μεταξύ 1838 –επίσκεψη στο Μεσολόγγι που αναφέρεται στον πρόλογο– και το θάνατό του, τότε ακριβώς είναι άγνωστο), αυτό ακούγεται παράξενα: στην ιστορική αυτή φάση η ένωση της Γερμανίας είναι ακόμα μια μελλοντική οπτασία, αν και ορισμένες εξελίξεις έχουν δρομολογηθεί. Προφανώς το χωρίο αντανακλά προσωπικές προσδοκίες του συγγραφέα· επίσης το χωρίο απηχεί και αναφορές στην βαυαροκρατία και την καταγωγή του Όθωνα από το Μόναχο. Ωστόσο με τον νεαρό καθηγητή, που πέρασε το σχολείο της Νέας Αθήνας στην Isar, φλογερό φιλέλληνα που βρέθηκε ήδη κατά την Επανάσταση στην Ελλάδα, πρέπει να εννοείται ο κλασικός φιλόλογος Ludwig Thiersch, ο οποίος ήδη προεπαναστατικά είχε παίξει σημαντικό ρόλο στα ελληνικά πράγματα.

Ο επόμενος που παίρνει το λόγο είναι ο καπετάνιος Σαχίνης, ο οποίος εξαίρει το ρόλο των μικρών υδραϊκών πλοίων στην Επανάσταση· θα βοηθήσει. Ο Φαναριώτης Ελευθερούδης παρουσιάζει τον Εγγλέζο ναύαρχο Bérnie, ο οποίος αποφαινεται πως η Αγγλία δεν θα εμποδίσει τους Έλληνες, εκτιμά τη γενναϊότητά τους, - και φεύγει. Τότε ο Περραιβός κηρύττει την έναρξη του πολέμου (της επανάστασης;) και δρομολογεί τις προετοιμασίες· με παραστατικό τρόπο περιγράφει το θάνατο του πατριάρχη Γρηγορίου Ε' και δείχνει ως φυλακτό και μαλλιά από την κεφαλή του. Όλοι ορκίζονται εκδίκηση για το μαρτυρικό θάνατο του Πατριάρχη.

Στο σημείο αυτό είναι πλέον φανερό, πως ο συγγραφέας κάνει πολύ ελεύθερη χρήση των ιστορικών γεγονότων, παρουσιάζει ένα συνονθύλευμα από αναχρονισμούς και ανακρίβειες, ένα collage από πρόσωπα και γεγονότα, που λαμβάνονται από διάφορες φάσεις του Αγώνα. Ύστερα φέρνει η Καλλιρόη τα παιδιά και διηγείται στο συμβούλιο το περσινό περιστατικό, όταν σε επιδρομή των Τούρκων έξω από το Μεσολόγγι σκοτώθηκε η μητέρα της και τρία αδελφάκια της. Η πόλη τώρα υπερχειλίζει από ανθρώπους. Ο Σαχίνης παρατηρεί, πως θα δει, πόσους μπορεί να φέρει στην Ύδρα. Τότε ο Περραιβός δίνει το σύνθημα, όλοι φωνάζουν «ζήτω η ελεύθερη Ελλάδα», σε τρεις μέρες θα βρεθούν στον Ισθμό.

Ενώ θα περίμενε κανείς εδώ το φινάλε της πράξης, αυτή συνεχίζεται. Το συμβούλιο έχει διαλυθεί, συνομιλεί ο Σαχίνης με τον Περραιβό· δυσπιστεί για την ειλικρίνεια της φιλίας των Ρώσων· πριν εκατό χρόνια η Ρωσία ήταν αρκούδα δαμασμένη, αλλά τώρα της ανήκει η μισή νύχλιος· η Μόσχα θα είναι η κληρονόμος της Κωνσταντινούπολης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και η μικρή Ελλάδα θα ενταχθεί στο τεράστιο βασίλειο του τσάρου. Αυτές είναι ενδιαφέρουσες σχέψεις, που απηχούν το φόβο του Πανσλαβισμού στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, φόβος που βρίσκεται και στο βάθος των θεωριών του Φάλλμερ¹⁸. Τι θα κάνει η Γαλλία; Ο Κορσικανός καταγωγής Βοναπάρτης (Έλληνας φυσικά) ήταν τελικά ο χειρότερος δυνάστης. Ο διάβολος παρέσυρε τους Γάλλους· θα θελήσουν και πάλι επέκταση. Οι Γερμανοί, καλοί μόνο στους λόγους, δεν θα τους εμποδίσουν. Ο Σαχίνης είναι απαισιόδοξος και για την τύχη της ανεξάρτητης Ελλάδας: «τον μικρό τον χρησιμοποιούν, και ύστερα τον ξεχνούν». Αυτό όμως δεν θα τους εμποδίσει να βρεθούν στα τείχη του Μεσολογγίου.

Φεύγουν και στη σκηνή έρχονται ο Ελευθερούδης και ο Fallmer. Ο τελευταίος πιστεύ-

ει πως οι Γερμανοί θα επιβληθούν με τη δύναμη του πνεύματος, και με τη διανοήσή τους θα ενώσουν ειρηνικά τον κόσμο. Ο Ελευθερούδης θα τον συστήσει στον Gordon. Η υπερηφάνεια του Αγγλου βέβαια τον προβληματίζει· φοβάται πως προσβλέπει στην εξουσία. Ο Φαναριώτης και ο Γερμανός συμφωνούν πως θα επαγρυπνήσουν και θα συμμαχήσουν. Να είναι ο Ελευθερούδης κρυπτογράφημα για τον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή, που μετά το ξέσπασμα της Επανάστασης εκπαιδεύτηκε στη στρατιωτική σχολή του Μονάχου με διαμεσολάβηση του Thiersch;

Ο πολιτικός χάρτης των συζητήσεων συμπληρώνεται με μια συνομιλία μεταξύ των δύο σκωτσέζων. Ο Βέρνιε θυμίζει στον Gordon, πως είναι καιρός να γυρίσει στην πατρίδα του, αλλά εκείνος αντιτείνει, πως τον καλεί η μάχη με τον υπεράριθμο εχθρό, και σαν καλός Σπαρτιάτης θα νικήσει ή θα πεθάνει. Ο Βέρνιε θέλει να τον κερδίσει για την Αγγλία, αλλά εκείνος αρνείται. Ο ναύαρχος ελπίζει, πως η κόρη του μπορεί να τον μεταπεισεί. Εκείνη εμφανίζεται από τον κήπο, απαγγέλλει σε αλκαϊκό μέτρο ένα ποίημα αποχαιρετισμού της Ελλάδας, παίρνει ύστερα την κιθάρα και τραγουδά ένα σκωτσέζικο τραγούδι του νόστου για την πατρίδα. Εμφανίζεται ο Gordon, τον οποίο συγκίνησε η μελωδία, και η Άννα τον παρακαλεί να γυρίσει στην Αγγλία. Διακρίνουμε κάποιο αίσθημα στη σχέση τους, και ο ήρωας περνά μια μικρή κρίση, ώσπου να στερεώσει την απόφασή του, πως πριν γυρίσει στην Αγγλία πρέπει να νικήσει στην Ελλάδα. Τότε η κόρη του χαρίζει το plaid, το οποίο φοράει από δω και πέρα συνέχεια. Ο ίδιος της χαρίζει ένα ποίημα, το οποίο διαβάζει, όταν εκείνος έχει αποχωρήσει· είναι ένας ύμνος για την πατρίδα του, τη Σκωτία. Το διάβασμα συνοδεύεται από ορχήστρα· η Άννα φιλάει το φύλλο χαρτίου και η αυλαία πέφτει. Βρισκόμαστε σ' ένα έργο της Trivialdramatik.

Η δεύτερη πράξη διαδραματίζεται στην Κόρινθο, μπροστά στον αρχαίο ναό και με φόντο την Ακροκόρινθο, όπως ακριβώς δείχνεται σε γραβούρα στη διπλανή σελίδα της έκδοσης. Ο Νικήρατος μόνος του χαρετάει τον ανατέλλοντα ήλιο· η Ευρώπη ξυπνάει από τον λήθαργο και βλέπει προς το Μεσολόγγι¹⁹. Εκεί όλα θα κριθούν. Πρωτίτερα όμως πρέπει να αποχωρητήσει την κόρη του. Η σκηνή με την Καλλιρρόη –οι πράξεις δεν είναι διαιρημένες σε σκηνές– θυμίζει έντονα την ανάλογη σκηνή στον *Νικήρατο*²⁰. Η σύγκρουση ξεσπάει αμέσως, γιατί η κόρη επιμένει να την πάρει μαζί του στην πολιορκημένη πόλη, ενώ εκείνος διατείνεται, πως ο Σαχίνης θα την πάρει στην Ύδρα. Η Καλλιρρόη το εκλαμβάνει ως εξορία. Τόσο βάρος του είναι; Άχρηστη ακόμα και για τον πατέρα της; Στην Ύδρα η ζωή της δεν θα έχει σκοπό. Στα βάθη της καρδιάς υπάρχουν πολλά πράγματα: και θάρρος, και φόβος, και νοσταλγία· όλα θέλουν να βγουν στο φως. –Τόσο νέα δεν ξέρει ακόμα την καρδιά της, αντιτείνει ο πατέρας· η νεαρή καρδιά ξεχνάει γρήγορα. Το μοναδικό πια παιδί του είναι ένα διαμάντι, που πρέπει να φυλαχτεί. – Ψεύτικο, μια πέτρα από γυαλί. Το διαμάντι πρέπει να δοκιμαστεί, αν είναι γνήσιο. Ύστερα η κόρη δοκιμάζει και τα δάκρυα και τον ορκίζει στο θάνατο της μητέρας της. Μόνο τότε υποκύπτει, και η συγκινησιακά φορτισμένη σκηνή τελειώνει με τη βεβαίωση, πως και οι δυο τάσσουν τη ζωή τους στην Παναγία. Αύριο θα φύγουν για το Μεσολόγγι.

¹⁹ Αυτό δεν είναι μόνο σχήμα λόγου. Το όνομα της πόλης της ηρωικής εξόδου ήταν γνωστό σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης, και σε σχολικά τετράδια στη Γερμανία υπήρχε ζωγραφισμένη στο εξώφυλλο η μορφή του Μάρκου Μπότσαρη (R. F. Arnold: *Der deutsche Philhellenismus. Kultur- und literaturhistorische Untersuchung*, Bamberg 1896 (*Euphoriön*, Ergänzungsheft 2,

σσ. 71-181, ιδίως σσ. 98 εξ.).

²⁰ Βλ. στη νέα έκδοση του Β. Πούχνερ: *Γυναικες θεατρικοί συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους. Μητιά Σακελλαρίου: Η εγγνώμων δούλη, Η πανούργος χήρα (1818), Ελισάβετ Μοντζάν-Μαρτινέγκον: Φυλάργυρος (1823/24), Ευανθία Καϊνη: Νικήρατος (1826)*, Ίδρυμα Ουράνη, Αθήνα 2003 (Θε-

Τότε διακόπτει ο Περραιβός, που βλέπει τον αέρα ευνοϊκό για το ταξίδι. Η Καλλιρρόη ακούει θόρυβο πολέμου, και ο Περραιβός δεν προλαβαίνει να αρθρώσει τις αμφιβολίες του, όταν ο Σαχίνης έρχεται με την είδηση νέας νίκης. Στη μάχη διακρίθηκε και πάλι ο Gordon για την αποφασιστική τολμή του. Τα παλικάρια λατρεύουν τον αρχηγό τους. Ακούγονται ήδη οι φανφάρες της νίκης, μπαίνει ο Νικηράτος με τα παλικάρια, Τούρκους αιχμάλωτους και παιδιά, τον Ελευθερούδη και τον Fallmer αλυσοδεμένους, και στο τέλος τον Gordon ξαπλωμένο πάνω σ' ένα φορείο. Η μουσική σταματάει. Το μεγαλύτερο μέρος της πράξης αναλώνεται τώρα στην ανάλυση των γεγονότων, που διαδραματίστηκαν off-stage. Ο νεκρός Gordon θυμίζει έντονα το θάνατο του Βύρωνα το 1824. Τον θρηνεί ο Νικηράτος· ο Ελευθερούδης και ο Fallmer είναι προδότες και αυτομόλησαν στους Τούρκους. Οι ερωτήσεις του Περραιβού τροφοδοτούν την ανάλυση των γεγονότων. Ανακρίνονται οι «προδότες»· όπως εξηγεί ο Ελευθερούδης, ο Gordon, μόλις είδε την απόβαση των Τούρκων, έστειλε τους δύο σ' αυτούς με ένα μήνυμα, για να κερδίσει ο ίδιος χρόνο. Έτσι τελικά πιάστηκαν μαζί με τους Τούρκους. Ο Νικηράτος επιμένει, πως αυτοί πρέπει να οδήγησαν τον εχθρό· «το ψέμα υπάρχει σε κάθε λόγο από στόμα Φαναριώτη»²¹. Ο Fallmer βεβαιώνει τα λεγόμενα του Ελευθερούδη. Ο νεκρός δεν μπορεί πια να επαληθεύσει ή να διαψεύσει τα λεγόμενα. Τα παλικάρια ζητούν να κριθούν για εσχάτη προδοσία. Αυτό σημαίνει εκτέλεση.

Τότε επεμβαίνει η Καλλιρρόη: «η δικαιοσύνη βρίσκεται μακριά από μίσος και οργή»²². Ο πατέρας της τη διώχνει. Εμφανίζεται ο Βέρνιε, που τους συγχαίρει για τη νίκη και θρηνεί για το φίλο του· τους υπενθυμίζει πως δεν έχουν αποδείξεις για μια θανατική καταδίκη. Άλλωστε τον Γερμανό θα τον καλύψει η ασπίδα της Αγγλίας. Ο Νικηράτος φωνάζει πως η Αγγλία προστατεύει τους προδότες. Τότε ο Περραιβός διατάσσει, ο Ελευθερούδης να ορκιστεί στο λείψανο του Gordon, ότι λέει την αλήθεια. Κι όταν εκείνος, πριν αρχίσει, του φιλάει το χέρι, αυτός «ξυπνάει» από τον «νεκρικό του ύπνο» και σηκώνεται.

Αυτό τώρα είναι ένα τελείως απρόσμενο coup théâtral. Ο δραματουργός τοποθετεί δύο αφνίδιες τροπές της υπόθεσης μέσα στην πράξη: την επίθεση των Τούρκων, με το «θάνατο» του ήρωα και την προδοσία του Φαναριού και της φιλελληνικής Γερμανίας, και την «ανάσταση» του ήρωα, η οποία, όπως θα δούμε, διαψεύδει όλα τα προηγούμενα γεγονότα. Ο On χρησιμοποιεί γνωστές τεχνικές του ρομαντικού δράματος με τρόπο ανοικονόμητο και αδικαιολόγητο. Η πρώτη αντίδραση είναι η έκπληξη - και των σκηνικών προσώπων. Ο ήρωας αισθάνεται καλά, σαν να έχει ξεκουραστεί για πολύ καιρό. Μόνος του αναφέρει, πως ο Ελευθερούδης πρώτος είδε τον εχθρό. Τον απελευθερώνουν αμέσως από τα δεσμά. Τότε επιστρέφει και ο Fallmer και γιορτάζεται η γενική συμφιλίωση. Ο ειρωνικός Σαχίνης παρατηρεί, πως ως ξένος δεν είναι «βάρβαρος» αλλά βουαρός. Μένει σε μια χώρα διαιρημένη σε κρατίδια· οι Γερμανοί σκέφτονται πολύ αλλά ζουν λίγο. Κανένας άλλος λαός δεν σκέφτεται τόσο πολύ και βαθιά. Με απορία ρωτάει ο Περραιβός: αν είναι έτσι τότε γιατί δεν σκέφτηκαν την ένωσή τους; Οι στοχαστές συχνά ξυπνούν αργά από τις σκέψεις τους. Ωστόσο, ως φιλέλληνας, μπορεί να είναι χρήσιμος, γιατί δίνει ένα παράδειγμα.

Η συνομιλία τους αντικαθίσταται από άλλη: μεταξύ του Gordon και του Νικηράτου. Θέμα είναι η αρχηγία. Ο Νικηράτος την απαιτεί για το Μεσολόγγι, ο Gordon δεν του δίνει το χέρι. Δεν θαφυγομαχήσει τώρα πριν από τη μάχη. Δεν θα καταστρέψει το έργο της ζωής

απριλιά Βιβλιοθήκη 4), σσ. 687- 738, ιδίως σσ. 728 εξ..

²¹ Σ. 31. Η στάση αυτή απηχεί την προκατάληψη εναντίον των Φαναριωτών που κυριαρχούσε στην ελληνι-

κή διανόηση του 19^{ου} αιώνα.

²² Σ. 32.

του. Δεν θα δεχτεί τις διαταγές του Νικήρατου. Ο τόνος της συζήτησης ανεβαίνει, ο Gordon έχει θυμώσει και κατηγορεί τους Έλληνες, πως είναι ψεύτες και κακόβουλοι. Τότε θυμώνει και ο Νικήρατος· να γυρίσει στην πατρίδα του. - Θα το κάνει και θα μάθει ο κόσμος την αλήθεια για τους Έλληνες. - Τον τυφλώνει η παθολογική φιλαρχία. Τότε επεμβαίνει η Καλλιρρόη με μια έκκληση στους δύο άντρες να παραμερίσουν τις διαφορές τους και παρακαλεί τον Gordon να μην φύγει. Ο Άγγλος, γοητευμένος, δίνει το χέρι στον πατέρα της, και ενθουσιάζονται τα νεκρά αδέρφια της Καλλιρρόης ανανεώνουν τη συμμαχία και συμφιλίωσή τους, η δε Καλλιρρόη την επισφραγίζει με ένα ποίημα για το σωστό λόγο τη σωστή στιγμή. Πέφτει η αυλαία και η ορχήστρα παίζει ένα εμβατήριο.

Στην τρίτη πράξη μεταφερόμαστε στο τουρκικό στρατόπεδο έξω από το Μεσολόγγι: βλέπουμε σκηνές μέσα στον ελαιώνα, οπλισμένους Τούρκους, ξαπλωμένους και όρθιους να φυλάνε σκοπιά. Ο Ιμπραήμ μονολογεί, κάνοντας μεγάλες χειρονομίες, και αναλογίζεται την αποστολή του ως εκτελεστικού οργάνου της οργής του Αλλάχ, που θα φέρει στον Σουλτάνο τη στάχτη της χώρας των απίστων που θα συντρίψει. Κάθε μέρα παίρνει αιχμαλώτους από την πόλη· τους γέροντες τους επιστρέφει πίσω τυφλωμένους, μόνο σε κάθε δωδέκατο αφήνει το ένα μάτι, για να τους οδηγήσει. Τότε μαθαίνουμε πως έχει αιχμαλωτίσει και την όμορφη Καλλιρρόη, στην οποία λέει να μην φοβάται. Η αθώα κόρη του ήρωα στα χέρια του βάρβαρου εχθρού είναι μια κλασική σκηνή στην πατριωτική δραματογραφία²³. Πιάστηκε στα ερείπια του παρεκκλησίου, όταν προσευχήθηκε στην κατεστραμμένη εικόνα της Παναγίας. Θα τη στείλει στο χαρέμι του Σουλτάνου. Η Καλλιρρόη πέφτει στα γόνατα και ικετεύει την Παναγία να αποτρέψει τη μοίρα της. Ένας μαύρος την φέρνει πίσω στη σκηνή του στρατηγού. Μαντατοφόρος του φέρνει την είδηση, πως ο Gordon θέλει να του μιλήσει. Ο Ιμπραήμ αναρωτιέται, τι θέλει ο τρελούτσικος Λόρδος με τα άπειρα παλικάρακια, που μάζευε γύρω του για να αντισταθεί στον αρχιστράτηγο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· θέλει να αποχωρήσει από την πολιορκημένη πόλη; Δεν τον συμφέρει να τα βάλει με την Αγγλία. Έρχεται ο Gordon, ο Ελευθερούδης και ο Fallmer με άσπρες σημαίες, μαζί με ελληνόπουλα που παίζουν αυλούς και τρίγωνα. Θέλει να ανταλλάξει αιχμαλώτους· ο Ιμπραήμ όμως τον βεβαιώνει, πως θα του επιτρέψει την ελεύθερη αποχώρηση. Ο Gordon του συστήνει και τον Ελευθερούδη, τον οποίο ο Τούρκος αποκαλεί προδότη ραγιά, ενώ τον Fallmer, που διαπνέεται από υψιπετή ιδεαλισμό και ρομαντικό φιλελληνισμό, τον αποκαλεί χαζό, γιατί οι σκέψεις είναι μόνο σαπουνόφουσες του πνεύματος²⁴. Ο Fallmer αποκρίνεται πως «βάρβαρος» και «χαζός» του φαίνεται μόνο, επειδή δεν έχει μάθει να σκέπτεται· το άπειρο πνεύμα του είναι ακόμα «υποκειμενικό», προκαλώντας από το στόμα του Τούρκου την παροιμία «άλλα λογαριάζει ο γάδαρος και άλλα ο αγωγιάτης». Ρωτάει τον Gordon γιατί ενδιαφέρεται για τους ψεύτες και απατεώνες, τους επαναστάτες αυτούς. Εκείνος αποκρίνεται, πως σέβεται το θάρρος του μικρού αυτού λαού, τον θαυμάζει όπως άλλωστε όλη η Ευρώπη. - Μα δεν υπάρχει δικαιοσύνη, μόνο βία υπάρχει στην ιστορία, και δίκαιο έχει αυτός που κερδίζει. Ο Gordon υπερασπίζεται τις αξίες της δικαιοσύνης, της αλήθειας, του ήθους και του φόβου του Θεού. Ο Ιμπραήμ τον κοροϊδεύει, όπως και την επιστήμη εκείνου του σπουδαγμένου Φράγκου, που δεν του χρησιμεύει σε τίποτα· στον κόσμο κυριαρχεί ο Αλλάχ, οι άνθρωποι

²³ Υπάρχει και στο γεγραμμένο έργο *Ο ανεξίτηλος* του Μωριά, δίδυμο του Γεωργίου Λασσάνη (βλ. Β. Πούχνερ: «Εισαγωγή», στον τόμο: *Γεωργίου Λασσάνη, Τα θεατρικά. Ελλάς (Μόσχα 1820) και Αρμόδιος και*

Αριστογείτων (Οδησός 1819, ανέκδοτο), Ίδρυμα Ουράνη, Αθήνα 2002 (Θεατρικά Βιβλιοθήκη 3), ιδίως σσ. 86-96.

²⁴ Σ. 53.

μόνο προς το κακό βλέπουν. Τότε ο Gordon του αναπτύσσει την έννοια της σωτηρίας – ψευδαισθήσεις του σατανά. Πως του λείπει η αγάπη, η ελπίδα και η ειρήνη – οι μουσουλμάνοι ξεκουράζονται, οι Χριστιανοί ποτέ. Και η φιλοσοφική συζήτηση τελειώνει με την εκ νέου πρόταση προς τον Gordon, να φύγει από τον κλοιό της πόλης πριν να είναι αργά. Εκείνος παρακαλεί για την Καλλιρρόη, αλλά ο Ιμπραήμ απορρίπτει το αίτημά του. Και τους αποχωρήσαντες καταριέται σε μονόλογο και τους αποκαλεί «σκυλόφραγκους» και λαοπλάνους, που θα τους εξαφανίσει η οργή του Ταμερλάνου και του Τσένγκις-Χαν από το χάρτη της γης. Φωνάζει πάλι για την Καλλιρρόη, που την φέρνει ο μαύρος της αναγγέλλει, πως απόψε ακόμα θα την στείλει στο Σουλτάνο· μαζί με ένα καυτό κάρβουνο από την καμένη γη των απίστων. Από τον τόπο αυτό δεν θα μείνει τίποτε παρά θράκα και σάχχτη. Η κόρη τρομαγμένη σηκώνει τα χέρια της προς την Παναγία για βοήθεια.

Τότε εισάγεται και πάλι ένα coup théâtral: από μακριά ακούγονται σημάδια πολέμου. Οι πολιορκημένοι κάνουν έφοδο· ο Ιμπραήμ βγαίνει «για το κυνήγι των αγριογουρουνιών». Η Καλλιρρόη προσεύχεται στον Κύριο να την απελευθερώσει. Πράγματι σε λίγο μπαίνει ο Νικήρατος με φανφάρες και την κλαγγή των όπλων, με τον Περραιβό και τα παλικάρια, που διώχουν χωρίς αντίσταση τους Τούρκους. Πατέρας και κόρη αγκαλιάζονται, ο Έλληνας αρχηγός φεύγει πάλι για τη μάχη. Η Καλλιρρόη ευχαριστεί τον Θεό σε νέα προσευχή. Μετά έρχονται όλοι με αιχμάλωτους Τούρκους, και ο Νικήρατος αναγγέλλει την απελευθέρωση του Μεσολογγίου από τον εχθρό. Όλοι φωνάζουν για τη νίκη και πανηγυρίζουν – πρόκειται πάλι για ένα δραματουργικό τέχνασμα, που δεν αναιρεί τελικά τα ιστορικά γεγονότα. Επαινούν και εξυμνούν και τον Gordon: σ' αυτόν οφείλεται, και πάλι, η νίκη. Επικρατεί γενική ευφορία κι ενθουσιασμός, και η πράξη τελειώνει με τον Fallmer, ο οποίος μπροστά στα παλικάρια που απομακρύνουν τα λάφυρα, θυμάται σ' έναν μονόλογο τη μάχη του Μαραθώνος: και τότε οι Έλληνες κυνηγούσαν τους ηττημένους Πέρσες μέσα στη θάλασσα. Η πράξη τελειώνει με ένα θριαμβευτικό εμβατήριο της ορχήστρας.

Μένει κανείς με την υποψία, μήπως ο άπειρος δραματογράφος εισήγαγε αυτή τη δραματουργικά άσκοπη νίκη και απελευθέρωση του Μεσολογγίου μόνο και μόνο, για να γίνει επιφάνεια ή αναφορά στην παραλληλία με τη μάχη του Μαραθώνα, γιατί στην τέταρτη πράξη τα πράγματα είναι πάλι ζοφερά και αδιέξοδα. Βρισκόμαστε στο εσωτερικό της οχυρωμένης πόλης, στο βάθος ένα βυζαντινό παρεκκλήσι, μπροστά ένα σπίτι με αίθουσα, δεξιά πολέμιστρες, και μέσα από αυτά φαίνεται και το εχθρικό στρατόπεδο. Είναι προχωρημένο το ηλιοβασίλεμα, ο Gordon βρίσκεται μόνος του και αναλογίζεται το αδιέξοδο της κατάστασης: ο Ιμπραήμ έχει στήσει έναν ασφυκτικό κλοιό γύρω από την πόλη με μια στρατιωτική δύναμη δεκαπλάσια από τους Έλληνες, που βρίσκονται μέσα στο πολιορκημένο Μεσολόγγι. Τραγουδά, όπως λέει, το κύκνειο άσμα της ζωής του· παρομοιάζει τον εαυτό του με ξερόβραχο καταμεσής της θάλασσας, που το κύμα δεν αφήνει να φυτρώσει τίποτε: ούτε μια αχτίδα ελπίδας²⁵. Ακούγεται μουσική, εμφανίζονται παιδιά παίζοντας σουραύλια, τρίγωνα και κρατώντας κλαδιά, μαζί με την Καλλιρρόη, και πηγαίνουν στο παρεκκλήσι, όπου τους δέχεται ο υπέργηρος παπάς. Του φιλούν το χέρι και μπαίνουν στο ναό. Στο προσκήνιο μένουν ο Gordon και ο Νικήρατος. Πληροφορούμαστε – με έκπληξη – πως γιορτάζουν τα Χριστούγεννα του έτους 1822 (!)²⁶. Η εξέδος λοιπόν μεταχρονολογείται τέσσερα χρόνια πιο πριν, όταν όντως ζούσε ακόμα ο Λόρδος Βύρωνα. Ο Gordon θαυμάζει πως μέσα στη ζοφερή κατάσταση οι Έλληνες έχουν ακόμα

²⁵ Σ. 65.

²⁶ Οι χρονικοί συμψηφισμοί και αναχρονισμοί λοιπόν

συμπεριλαμβάνουν το ξέσπασμα της Επανάστασης, το 1822, το 1824 (θάνατος του Βύρωνα) και το 1826.

το κουράγιο να γιορτάζουν. Το άστρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βρίσκεται στη δύση, αλλά η πτώση του Μεσολογγίου φαίνεται αναπόφευκτη. Ο κόσμος θα ακούσει μελλοντικά το όνομα της πόλης στο ηρωικό της τραγούδι. Η μόνη ελπίδα είναι τώρα τα καράβια του Σαχίνη. Και εκεί που αναφέρουν το όνομά του, εκείνος εμφανίζεται. Έχει σπάσει μ' ένα μικρό πλοίο τον κλοιό της αιγυπτιακής ναυτικής δύναμης, αλλά έρχεται μόνος του χωρίς εφόδια και βοήθεια. Ούτε μπορεί να πάρει κόσμο. Παρά ταύτα τον κλωστορρίζουν. Μόνο τον Gordon μπορεί να φυγαδεύσει, αλλά εκείνος αρνείται. Τελικά θα πάρει τον Fallmer και τον Ελευθερούδη, να δώσουν αναφορά στην Κόρινθο. Με την αναχώρηση του Σαχίνη σβήνουν και οι τελευταίες ελπίδες.

Τότε ο Gordon αποφασίζει ξαφνικά την έξοδο, και ο Νικηράτος αμέσως συμφωνεί²⁷. Ο Σκωτσέζος φοράει το plaid της Άννας και ετοιμάζεται ψυχικά για το τέλος του. Τότε βγαίνει ο Περραιβός από το σπίτι· έχει νυχτώσει. Βλέπει όραμα πως θάλασσα και στεριά έχουν κοκκινίσει από το αίμα των παιδιών. Φωνάζει στα παιδιά, που έρχονται με την Καλλιρόη, να ετοιμάζονται για την είσοδο στην εκκλησία μετά τα μεσάνυχτα· πρόκειται για την χριστουγεννιάτικη μεταμεσονύκτια λειτουργία. Η Καλλιρόη παρατηρεί μέσα από τις πολεμίστρες τις κινήσεις στο εχθρικό στρατόπεδο. Κραυγάζει και μια κουνουβάγια· κακό σημάδι. Βλέπουν και φωτιές στη θάλασσα και στη στεριά· ο Σαχίνης ίσως έχει πυρπολήσει αιγυπτιακό καράβι. Στο στρατόπεδο γίνονται εχθροπραξίες· φαίνονται φωτιές κι ακούγονται κανονιές. Ο Περραιβός και η Καλλιρόη σε μια εκτενή τειχοσκοπία περιγράφουν ό,τι βλέπουν, αμφιβάλλουν, ερμηνεύουν, υποθέτουν· τελικά επικρατεί νεκρική ησυχία. Ακούγεται η καμπάνα και ετοιμάζονται τα παιδιά· έρχονται με λαμπάδες και βάγια, ενώ το παρεκκλήσι φωτίζεται από μέσα. Η Καλλιρόη φοράει στεφάνι (γάμος με τον Χάρο) και λέει ένα μοιρολόγι για τη σύντομη ζωή της, την οποία θυσιάζει υπέρ πίστεως και πατριδός. Η ουράνια ζωή θα είναι πιο όμορφη και πιο αληθινή. Από την εκκλησία ακούγονται τα «Κύριε ελέησον». Ο Περραιβός, με ακουστική υπόκρουση τις ψαλμωδίες της χριστουγεννιάτικης λειτουργίας κάνει έκκληση στον Θεό και προλέγει το λαμπρό μέλλον της Ελλάδας. Ακούγονται φανφάρες μέσα στη νύχτα, και ξαφνικά εμφανίζεται ο Νικηράτος, που μιλάει σπασμένα και κοφτά: η έξοδος απέτυχε, όλοι είναι χαμένοι. Η αγγή θα φέρει το τέλος. Η πυρκαγιά που έβλεπαν οφείλεται στο γεγονός, πως οι Τούρκοι έκαψαν το στρατόπεδό τους και τους κύκλωσαν αμέσως. Ο Gordon έπεσε ηρωικά· μίλούσε για την Ελλάδα και τη Σκωτία· προσευχόταν στα αγγλικά. Τώρα όλοι είναι στα χέρια του Θεού. Ακούγεται η καμπάνα· η είσοδος των παιδιών στην εκκλησία τελικά θα είναι και ο επιτάφειός τους. Οι προσευχές του Περραιβού συνοδεύονται πάλι από ψαλμούς. Από τον ουρανό θα βλέπει πως ανθεί πάνω στους τάφους τους η Ελλάδα. Σύντομα θα παρουσιαστούν μπροστά στο θρόνο του Θεού. «Οι συμφορές είναι δύσκολες! αλλά μέσα στο θεελλώδη βίο, στον αγώνα και την ακατάπαιστη προσπάθεια ο Κύριος μας φωνάζει! – και μας τραβάει κοντά του! Άκου τη φωνή: Θυσιάσου!»²⁸. Και μπαίνουν στην εκκλησία, ο Περραιβός με αναμμένο πυρσό.

Τότε ακούγονται τα πνευστά των Τούρκων, που πλησιάζουν, ώσπου να υπερκαλύψουν τους ψαλμούς από την εκκλησία. Ο Ιμπραήμ και άλλοι Τούρκοι εισβάλλουν στη σκηνή, φωνάζοντας Αλλάχ, και ο αρχηγός, με γυμνό το γιαταγάνι, κάνει τον τελευταίο μονόλογο: τρομερή είναι η οργή του Αλλάχ, σήμερα γεννιέται ο προφήτης των Χριστιανών, κι ο ίδιος μπαίνει ακάλεστος επισκέπτης. Να περικυκλώσουν την εκκλησία, να πιάσουν τους άπιστους ζωντανούς ή νεκρούς. Αλλάζει γνώμη, παίρνει ο ίδιος έναν αναμμένο πυρσό, φωνάζει: «μόνος

²⁷ Σ. 71.

²⁸ Σ. 84.

μου θα ολοκληρώσω το έργο μου!»²⁹ και μπαίνει ο ίδιος στην εκκλησία. Ο ναός, μετά από μερικές στιγμές, καταρρέει με υπόκωφο θόρυβο, και οι Τούρκοι που ήταν απέξω, πέφτουν κάτω. Σηκώνονται μαύροι καπνοί: πίσω από τα ερειπωμένα τείχη φαίνεται μέσα στην κατακόκκινη ανταύγεια της πυρκαγιάς το εσωτερικό του κατεστραμμένου παρεκκλησίου. Στη μισογκρεμισμένη αψίδα εμφανίζεται, πάνω στο σκούρο βάθος, ο σταυρός σε εκτυφλωτικό άσπρο φως.

Θέατρο, λοιπόν, με αρκετά μεγάλες ρεαλιστικές απαιτήσεις, που ωστόσο η σκηνογραφία της εποχής θα μπορούσε να πραγματοποιήσει με αρκετά πειστικό τρόπο κατά τις αισθητικές προδιαγραφές της ψευδαίσθησης. Αλλά μένει η δικαιολογημένη αμφιβολία, αν το έργο έχει γραφτεί για θεατρική παράσταση ή έχει όντως παρασταθεί: το 1860 μια «μυθιστορική» παρουσίαση της εξόδου και καταστροφής του Μεσολογγίου με το ολοκαύτωμα των εγγλεισμένων είναι κατά πολύ ξεπερασμένη και ανεπίκαιρη, ώστε να τραβήξει το ενδιαφέρον κάποιου θεατρικού επιχειρηματία ή διευθυντή. Τα φιλελληνικά έργα ήταν σίγουρες επιτυχίες στο εμπορικό θέατρο των μεγαλουπόλεων και της επαρχίας έως το 1830³⁰, αλλά όχι αργότερα. Χαρακτηριστικά αυτά τα εφήμερα έργα «χρήσεως» εξαφανίζονται γρήγορα από τα ρεπερτόρια και δεν τυπώνονται άλλα³¹. Το *Mesolonghi* του Ow, όποτε και να έχει γραφτεί (με *terminus post quem* το 1838) είναι μια εξαίρεση στον κανόνα αυτόν.

Δραματουργικά πρόκειται για ένα έργο στο συρμό των επιγόνων του Σίλλερ, με ιδεαλιστικό στόμφο και ανεβασμένο ύφος, με ρομαντικές υποθέσεις και ανατολίτικες στολές και σκηνογραφίες, όπου τα «αρχαιοελληνικά» στοιχεία συνδυάζονται με την «τουρκική» μόδα, οι βυζαντινοί ψαλμοί με δυτικά εμβατήρια. Ο πραγματικός ήρωας του έργου είναι ο Λόρδος Βύρωνας, και ο δραματουργός δεν αρνείται τη δυτικοευρωπαϊκή ματιά στην ελληνική υπόθεση (με κάποιες σατιρικές νύξεις για τους Γερμανούς). Ωστόσο τα κίνητρά του είναι φιλελληνικά, και η αφελής εξύμνηση του ηρωισμού των αγωνιστών της Επανάστασης συνδυάζονται με διδάγματα μιας συντηρητικής κοσμοθεωρίας, που βασίζεται στις αξίες της πίστης, της δικαιοσύνης, της αλήθειας και του ήθους. Τα περισσότερα σκηνικά πρόσωπα κρύβουν και κάποια πραγματική ιστορική διάσταση, όπως ο Fallmer, που παρό το όνομά του δεν παραπέμπει τόσο στον Φάλλμεραϊνερ παρά στον Ludwig Thiersch, και ο Ελευθερούδης ίσως στον Αλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή. Με τη μορφή του Νικήρατου και της κόρης του Καλλιρόης, ο Ow πλάθει ένα μνημείο και ένα μνημόσυνο για το δραματικό έργο της Ευανθίας Καίρη, που σε νεαρή ηλικία είχε παίξει ο ίδιος στα ελληνικά στην Ελλάδα. Έτσι, δίπλα στις ιταλικές επιδράσεις του *Νικήρατου*³² εντοπίστηκαν τώρα και γερμανικές.

²⁹ Σ. 85

³⁰ Πούγχερ: «Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 στο ευρωπαϊκό θέατρο», ό.π.

³¹ Droulia, ό.π.

³² Υπάρχει έμμετρη ιταλική μετάφραση από τον Severiano Fogacci από την Ancona, ο οποίος έμεινε στην Κέρκυρα μετά την επανάσταση του 1831 για 17 χρόνια, και το έργο του δημοσιεύτηκε το 1841 στο κερκυραϊκό περιοδικό *Album Ionio* και το 1853 στην Ancona αυτοτελώς. Αυτή η μετάφραση στάθηκε πρότυπο για άλλα ιταλικά έργα για την έξοδο του Μεσο-

λογίου (Μ. Perlorentzou: «Echi italiani di Nikiratos, opera drammatica di Evanthia N. Kairi», *III Convegno Nazionale di Studi Neogreci. Italia e Grecia: due culture a confronto*, Palermo: 19-20 Ottobre 1989, Catania 21 Ottobre 1989, *Atti*, Palermo 1991, σσ. 211-288 και ελληνικό στο Μ. Περλορέντζου: «Το δράμα *Νικήρατος* και οι ιταλικές απηχήσεις του» στον τόμο: *Ανδριανικά Χρονικά 31: Ευανθία Καίρη. Διακόσια χρόνια από τη γέννησή της, 1799-1999*, Πρακτικά Συμποσίου, Άνδρος 4 Σεπτ. 1999, Κείμενος Βιβλιοθήκη, Άνδρος 2000, σσ. 63-86.